

Szemerszki Marianna

HALLGATÓK AZ ÁTALAKULÓ FELSŐOKTATÁSBAN¹

A felsőoktatás expanziójával és a felsőoktatási képzési rendszer összetettebbé válásával új hallgatói csoportok léptek be a rendszerváltozást megelőzően, alapvetően az elit képzését megcélzó felsőfokú oktatási rendszerbe. Mindez azt jelenti, hogy a korábbinál szélesebb merítési bázis és ezáltal jóval differenciáltabb hallgatói összetétel jellemzi a felsőfokú képzést, annak különböző szintjeit. A felsőoktatás belső összetételét tekintve persze korábban is megfigyelhető volt egyfajta differenciálódás, elég utalnunk Ladányi János 1945–1980 közötti adatokat feldolgozó munkájára,² de erre mutatnak az expanzió kiteljesedése előtt, az 1990-es években végzett különböző hallgatói vizsgálatok eredményei is.³

A felsőoktatási hallgatói létszámemexpanzió a 2000-es évek közepére elérte a csúcspontját, számos olyan változás történt ugyanakkor azóta is a felsőoktatás képzési rendszerében, amelyik a hallgatói összetétel alakulását befolyásolja. Az egyik ezek közül a felvételi rendszer változása, amely kezdődött a korábban intézményenként, szakonként nagyban eltérő felvételi pontszámítás egységesítésével, majd a felvételi vizsga megszűnésével. A kétszintű érettségi vizsga rendszerének általánossá válása, és az érettségi pontszámokra épülő felvételi eljárás, valamint a többletpontok rendszere igen erőteljes hatást gyakorol a hallgatói összetételre. A felvételi vizsga kiiktatásával, a pontszámítási rendszer sajátosságaiból adódóan, a bekerülésben szinte kizárólagos szerepet kap a középiskolai tanulmányi ered-

¹ A tanulmány alapját az az előadás képezi, amelyik a 2009. december 10-én „Oktatás – Ifjúság – Társadalom – in memoriam Gábor Kálmán” címmel megrendezett konferencián hangzott el (a konferencia szervezői: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet Kutatási, Kutatásszervezési és Elemzési Központ, Magyar Szociológiai Társaság Oktatásszociológia Szakosztálya, Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék). A szerző ezúton, e cikk megírásával is tisztelettel adózik Gábor Kálmán emlékének, akivel éveken keresztül dolgozott együtt a felsőoktatás-kutatások terén, többek között ebben a témában.

² Ladányi János a közgazdasági és műszaki felsőoktatási intézmények hallgatói adatait elemezve kimutatta, hogy egyértelmű társadalmi szelekció érvényesül elsősorban a felsőoktatás két típusa (egyetem-főiskola) és a tagozatok szerint. Az egyetemekre belépők magasabb társadalmi státusú családokból kerülnek ki, mint a főiskolákra felvettek, továbbá a nappali tagozatosok szüleinek társadalmi státusa is magasabb az esti és levelező tagozatosokénál. (Ladányi János: Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban. Educatio Kiadó, 1994. 149 p.)

³ Lásd pl. többek között Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária, Szabados Tímea (1998): Válaszúton a magyar oktatási rendszer. Budapest, Új Mandátum Kiadó; Papházi Tibor (1993): Tandíj a felsőoktatásban? Educatio; illetve a Tempus Közalapítvány megrendelésére készült felmérés adatai (Szemerszki Marianna: A hallgatók szociális helyzete, Oktatókutató Intézet, 1996, kézirat)

mény és az érettségi vizsga eredménye, amely ugyanakkor – különösen egyes igen népszerű, magas presztízszű szakok esetében – még kiváló iskolai teljesítmény mellett sem bizonyul elégségesnek a felvételhez, szükség van a többletpontok egy részére is. Ehhez járul, hogy másrésről viszont az alacsonyan tartott alsó ponthatárok, a többletpontok egyes típusai és a költségtérítéssel képzés rendszere a felsőoktatás kevésbé kurrens szakjai, képzési területei, intézményei esetében olyanok számára is lehetővé teszik a felsőoktatásba való bekerülést, akik középiskolai teljesítményük miatt egyébként kimaradtak volna a felsőfokú továbbtanulási lehetőségekből. Mindez együttesen elvezet ahhoz, hogy egy mind szociális összetételét, mind középiskolai teljesítményét és előzetes tudását tekintve rendkívül heterogén hallgatói réteg jelenik meg a felsőoktatásban, s ez a felsőoktatás minden területére kihatással van.

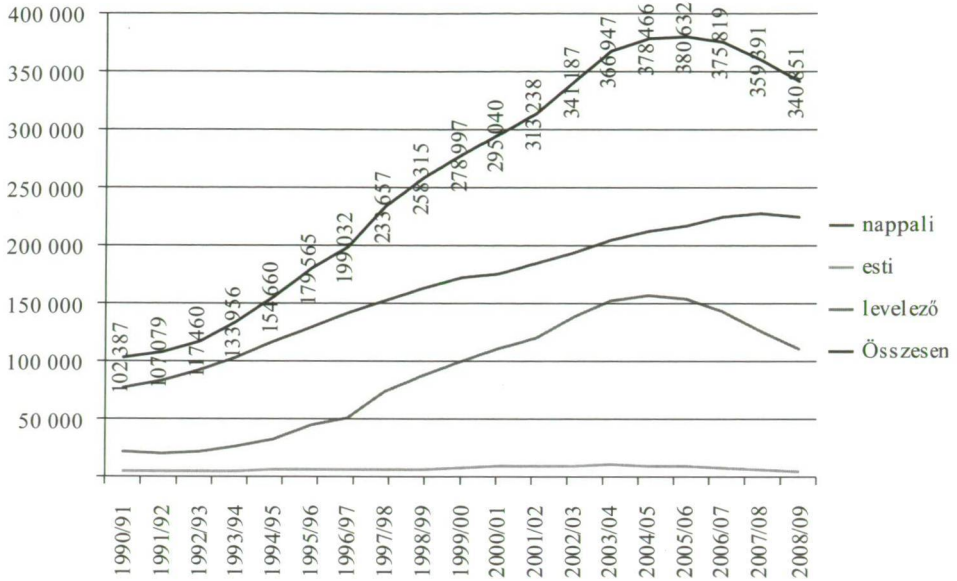
A FELSŐOKTATÁSI EXPANZIÓ ALAKULÁSA

A hallgatói létszámemelkedés első szakasza 1990/91–1995/96 között ment végbe, amikor a felsőoktatásban tanulók létszáma megduplázódott, 2003/2004-re pedig megnégyszereződött. 2006-tól kezdve létszámcsökkenés figyelhető meg, amely a 2007/2008-as tanévben erőteljesebbé vált. A hallgatói létszám emelkedésével összefüggésben tagozat szerint is ártrendeződés következett be, 2004–2005-ig a levelező tagozatosok létszáma dinamikusán emelkedett, 2006-tól kezdődően viszont az új belépők körében arányuk és számuk drasztikusan csökkent, emiatt a levelező tagozatosok létszáma összességében csökkenésnek indult.

Bár a 2009/2010. tanévre vonatkozó hallgatói létszám adatokat még nem ismerjük, a felvételi adatok alapján szinte biztosra vehető, hogy az előző tanévhez képest magasabb hallgatói létszámok adódnak. A 2009. évben a jelentkezők és felvettek létszámának emelkedése nyilvánvalóan részben a bolognai képzési rendszer kiteljesedésével, a mesterszakok nagyobb létszámban való indulásával is összefüggésbe hozható, de azzal is, hogy – az ún. nyelvi előkészítő osztályok „kifutásával” – az előző évihez képest nagyobb számban érettségiztek középiskolások. 2009-ben összesen 89 184-en szereztek érettségi bizonyítványt, közülük csaknem 54 ezren döntöttek úgy, hogy tovább lépnek a felsőoktatásba⁴. A frissen érettségizettek közül továbbtanulni szándékozók száma több mint tízezerrel magasabb, mint az előző évi, ehhez azonban hozzátartozik, hogy 2008-ban közel tízezerrel kevesebben is érettségiztek.

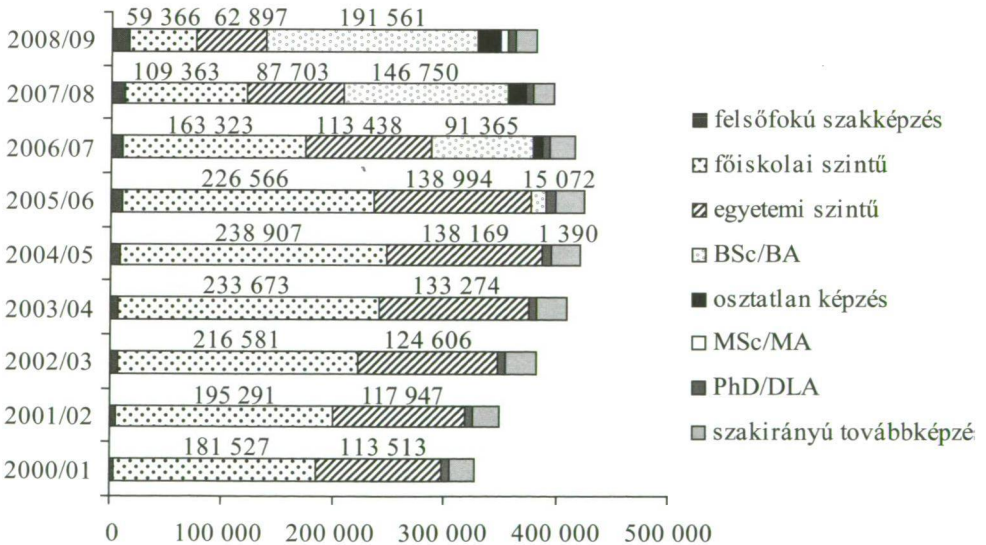
⁴ Az adatok forrása részben az Oktatási Hivatal közleménye (gyorsadatok_2009_tavaszi), <http://www.oh.gov.hu/kozoktataskorabbi-erettsegi/korabbi-erettsegi>, részben az Országos Felsőoktatási Információs Központtól kapott felvételi adatbázis. Ez utóbbi rendelkezésre bocsátásáért ezúton is köszönetet mondunk az OFIK munkatársainak.

A hallgatói létszám alakulása (tagozatok)

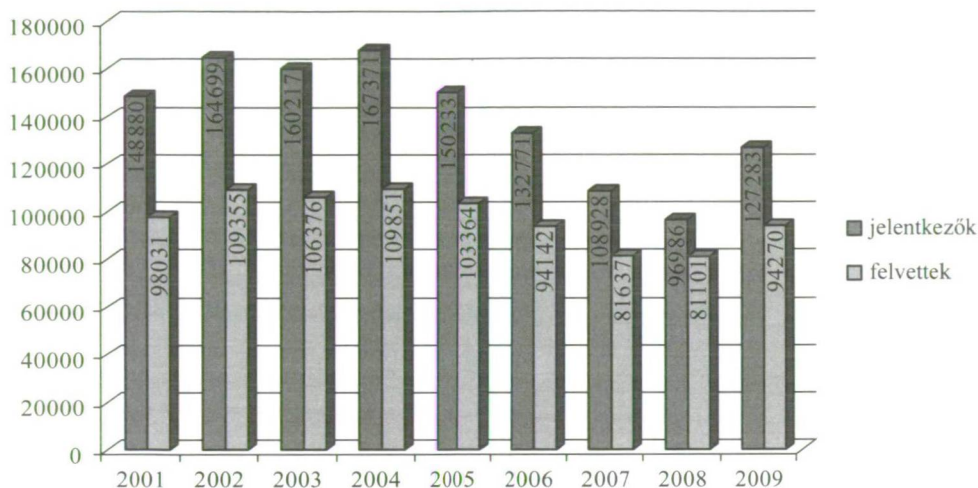
Forrás: OKM Felsőoktatási Statisztikai Kiadvány (1990-2008)

A hallgatói létszám alakulása (képzési szintek)

Forrás: OKM Felsőoktatási Statisztikai Kiadvány (1990-2008)

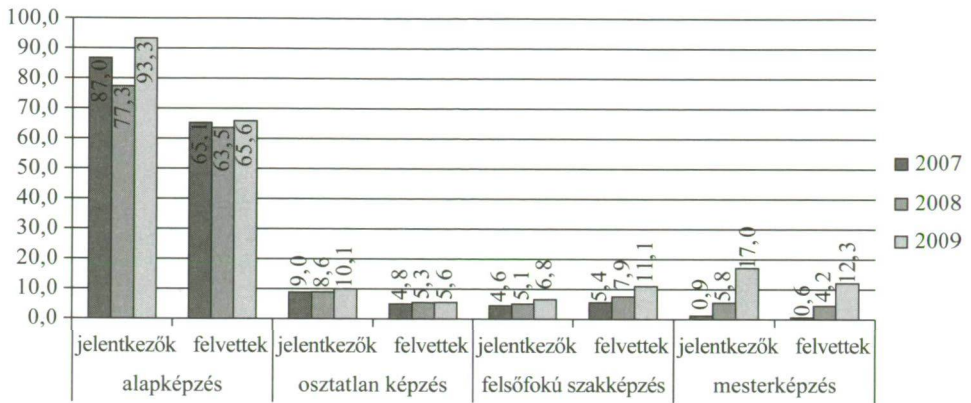
A jelentkezők és felvettek számának alakulása

Forrás: www.felvi.hu

A jelentkezői létszám 2007-2008. években megfigyelhető csökkenése mögött demográfiai okok, a korábbi sikertelen jelentkezések számának csökkenése, az idősebb hallgatók számának csökkenése, a tagozatválasztási preferenciák átrendeződése is megfogalmazható hipotézisként, s valószínűleg akadtak olyanok is, akiket a bolognai képzési rendszerre való áttérés egyelőre nem eléggé tisztázódott kimenetele bizonytalanított el. Miután a felvettek létszáma nem csökkent ugyanilyen ütemben, mindez értelemszerűen magával hozta azt, hogy ebben a két évben a felsőoktatásba való bejutás esélye összességében jóval kedvezőbb volt a korábbinál. A folyamat azonban nem folytatódott, 2009-ben már a tavalyi átlagos 82%-kal szemben a jelentkezők átlagosan 74,1%-a nyert felvételt. A mesterképzések nagyobb arányú megjelenésével azonban az összehasonlítást szükségszerűen képzési szintenként érdemes megnézni, jóllehet a mesterképzésekre való bejutás esélyeiről egy év adatai még nem adnak kellő információt.

Az adott képzési szintre első helyen jelentkezők és felvettek (2007-2009, ezer fő)

Forrás: www.felvi.hu

Az érettségi utáni képzési lehetőségeket tekintve az utóbbi évek statisztikái szerint a bekerülési esélyek a nappali tagozaton a legkisebbek, ugyanakkor itt is évről-évre nőnek: 2001-ben 0,60% volt az esély a nappali tagozatos képzésre való bejutásra, míg 2008-ban 0,82%. (A bekerülési esélyt most egyszerűen a nappali tagozatú alapképzésre felvettek száma/ugyanide való első helyes jelentkezések száma arányszámmal határozzuk meg, ami pusztán az elsődleges preferenciákat veszi figyelembe.) Az átlagértékek mögött azonban jelentős képzési területek szerinti eltérések is vannak, így a bekerülési esélyek jellemzően a legkedvezőbbek a műszaki, informatikai és természettudományi képzési területeken, míg a művészeti, sporttudományi és nemzetvédelmi területeken a bejutás – elsősorban a korlátozott férőhely kínálat miatt – minden évben sokkal nehezebb.

A HALLGATÓK NEM ÉS ÉLETKOR SZERINTI ÖSSZETÉTELÉNEK VÁLTOZÁSAI

Mind a jelentkezők, mind pedig a felvettek között enyhe többségben vannak a nők, ami összhangban van a nemzetközi adatokkal.⁵ Jelentős különbség van ugyanakkor a nemek arányában a különböző képzési területeken, hiszen míg a felvételi adatok szerint az érettségi utáni képzéseket tekintve a pedagógusképzésben 94,1% a nők aránya a felvettek körében, s az orvosi-egészségügyi területen is 79,1%, addig a

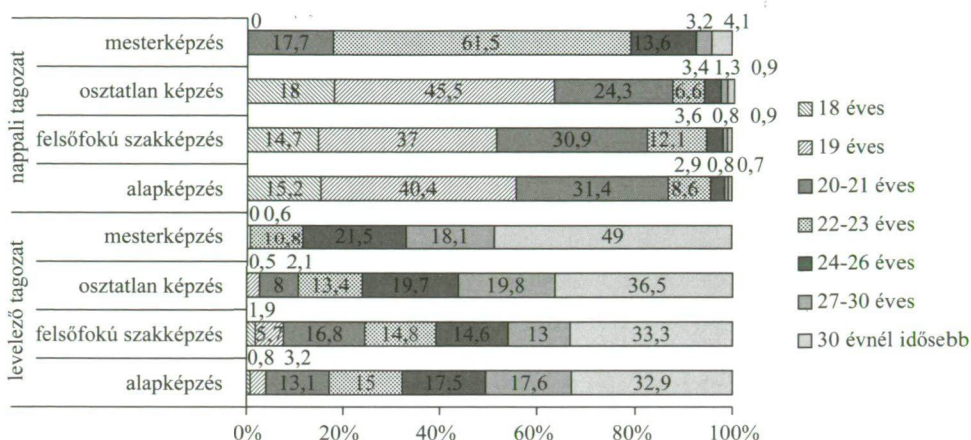
⁵ Az OECD- országokban átlagosan 57% az első diplomájukat szerzettek körében a nők aránya. In: Szemerszki: Hallgatók a tömegesedés időszakában. Nemzetközi kitekintés, Educatio 2006 Tél

műszaki és informatikai területeken továbbra is a férfiak túlsúlya jellemző. Az OKM által gyűjtött hallgatói létszámadatokat elemezve (2008. évi adatok) megfigyelhető, hogy a nők aránya az átlagosnál magasabb a felsőfokú szakképzésben (70%), s alacsonyabb a PhD/DLA képzésben (48,7%). Ez nemzetközi viszonylatban is jellemző, sőt sok országban megfigyelhető, hogy a nők kevésbé vesznek részt a mesterképzésben, vagy a PhD képzésben.

A bolognai rendszer bevezetése előtt Magyarországon is megfigyelhető volt, hogy a nők gyakrabban vettek részt rövidebb képzési idejű főiskolai programokban, mint hosszabb idejű egyetemi képzésben, ami a bolognai rendszer kiterjedésével felveti majd a mesterképzésre való átmenet során a nemek közötti eltérések vizsgálatának szükségességét. Egyelőre azonban az adatok nem utalnak erre, sőt a mesterképzésre felvettek körében 2009-ben a nők még inkább felülreprezentáltak voltak, mint az alapképzési szakokon. Ez minden valószínűség szerint összefüggésben van azzal, hogy 2009-ben a mesterképzésben az alapképzéstől némiképp eltérő arányok figyelhetők meg a képzési területek vonatkozásában: nagyobb arányban fordulnak elő a nők által jobban preferált képzési területek (pl. pedagógusképzés, bölcsészettudományok), és kisebb arányban a műszaki valamint az informatikai képzések (ld. keresztféléves képzések).

A középiskolai szerkezetváltozás és a felsőoktatás képzési rendje (tagozat) szerinti átrendeződés a felsőoktatásba újonnan belépők korösszetételét is megváltoztatta: a nappali tagozaton a legfiatalabbak aránya a 2000-es évek eleje óta csökkent, a 19-20 évesek aránya pedig növekedett, amelynek oka a középfokú oktatási rendszer kitolódása. A nappali tagozatra jelentkezők körében a 22 év felettiek aránya is csökkenést mutat, aminek oka lehet, hogy az expanzió már felszívta a korábban sikertelenül próbálkozókat, a régebben végzetek közül jóval kisebb az utánpótlás. A levelező tagozatra jelentkezők átlagéletkora jóval magasabb, a korcsoportos bontás azt mutatja, hogy a 27 év felettiek aránya 2006-ig évről-évre nőtt, s azóta valamivel 50% felett stabilizálódott, ami arra utal, hogy a levelező tagozat kezdi elfoglalni azt a helyet, amit a továbbképzés vagy a nem egyenes vonalú életút-karrier jelent, kevésbé jelent „helyettesítést” fiatal korban egy sikertelen felvételi ellenében. A mesterképzések esetében is élesen elválik a nappali tagozatosok és a levelező tagozatosok összetétele: az előbbiek körében a tipikus korcsoport a 22-23 éveseké, míg levelező tagozaton – ami a mesterképzések felét teszi ki – a 30 évnél idősebbek aránya meghatározó (49%). A mesterszakokra felvettek körében a népesebb területek közül 2009-ben a nappali tagozatos képzés dominált a bölcsészettudományi és a társadalomtudományi képzésben, míg a levelező tagozat a gazdaságtudományok és a pedagógusképzés terén.

A különböző képzési szintekre felvettek életkor szerinti megoszlása tagozatonként (2009)

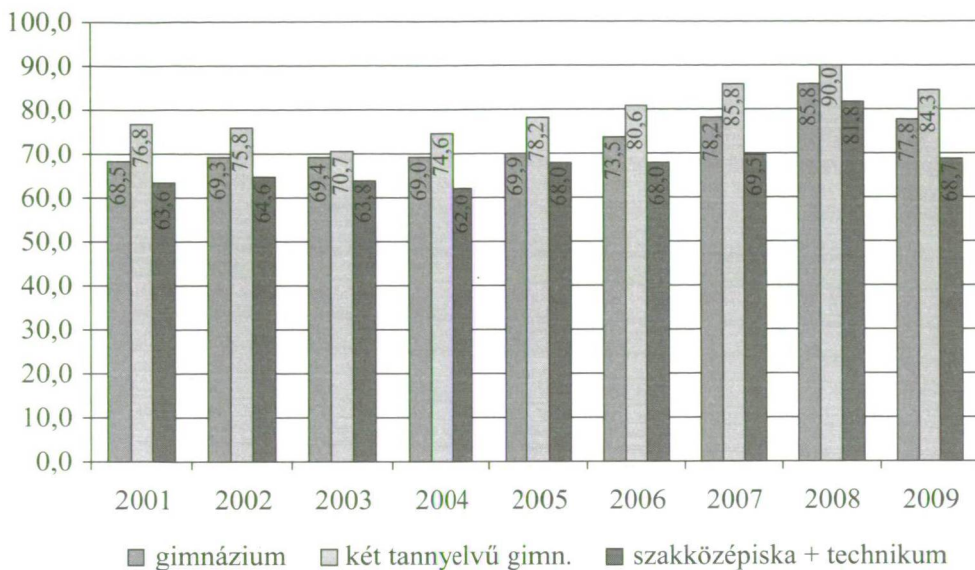

Forrás: OFIK adatbázis

A FELSŐOKTATÁSI SZELEKCIÓ ÉS A KÖZÉPISKOLÁK SZEREPE

A felsőfokú oktatás a középfokú oktatástól korántsem elszigetelt képzési szint, így a középfokú oktatásban végbement változások - gondolunk itt elsősorban a középfokú iskoláztatás rendszerén belül az érettségit adó képzési formák, ezen belül a gimnáziumi képzések illetve a szerkezetváltó középiskolák 90-es években való nagyfokú térnyerésére – alapjaiban befolyásolja a hallgatói összetételt. Míg például a 90-es években mindvégig 40% körül volt azoknak az aránya, akik gimnáziumokban szereztek érettségit, addig a 2000 utáni években arányuk fokozatosan növekedett: a legutóbbi tanévben például az érettségit szerzetek több mint fele végzett gimnáziumban. A szerkezetváltó gimnáziumokban tanuló általános iskolás korúak száma pedig a 90-es évek elejéhez képest meghétszereződött: a legutóbbi tanévben az 5-8. osztályosok 6,6%-a járt 6 vagy 8 osztályos gimnáziumokba. Mindez azért érdemel különös figyelmet, mert a felvételi esélyek szempontjából a középiskolai háttérnek is kitüntetett jelentősége van: a gimnáziumokból, ezen belül az elit gimnáziumokból (s többségében ide tartoznak a két tannyelvű gimnáziumok és a szerkezetváltó gimnáziumok is) a jelentkezők sokkal nagyobb eséllyel jutnak be a felsőoktatásba.

A különböző középiskola-típusokból felvettek aránya*

Forrás: OFIK adatbázis

* 2007-2009: a mesterképzés adatai nélkül

A felvételi adatok idősoros elemzése azt is mutatja, hogy a felsőoktatásba való bekerülés esélye a mai középiskolások számára összességében jóval nagyobb, mint az korábban megfigyelhető volt,⁶ ugyanakkor továbbra is jelentős képzési területek és intézmények szerinti különbségekkel kell számolnunk. A gimnáziumban érettségizettek például szívesebben jelentkeznek a felsőoktatásba, a szakközépiskolások körében tehát egyfajta önszelekció is érvényesül.

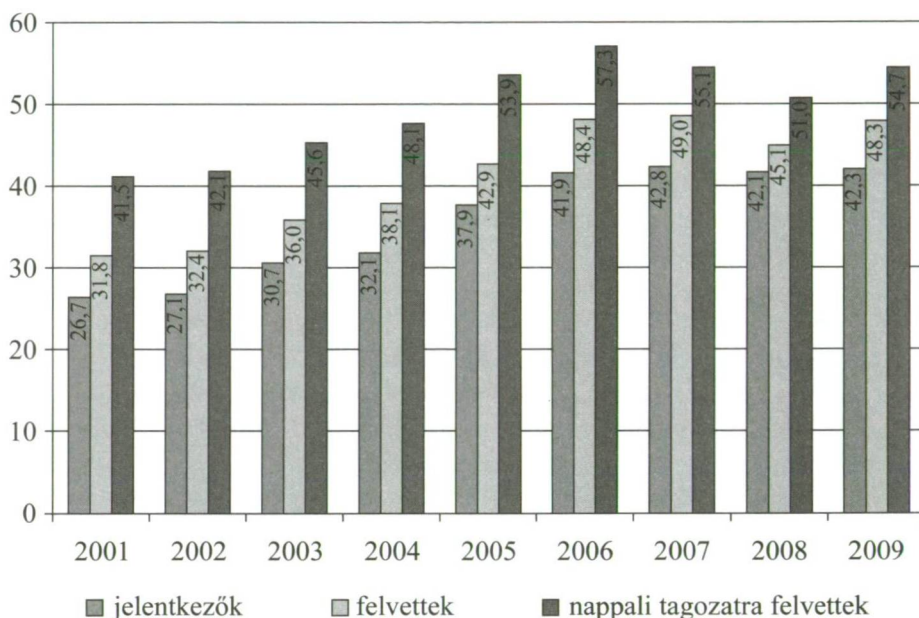
A nappali tagozatosok körében az adott évben érettségizett jelentkezők aránya a legmagasabb, csaknem kétharmadot tesz ki. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy bár a felvettek körében még mindig valamivel magasabb a frissen végzettek aránya, mint a jelentkezők körében, a két arányszám a korábbi évekhez képest jobban közelít egymáshoz, ami arra utal, hogy a felvételi rendszer a korábbihoz képest kevésbé részesíti előnyben a frissen érettségizetteket.

Bár a középfokú nyelvvizsgával rendelkezők aránya évről-évre nő a jelentkezők és a felvettek körében is, úgy tűnik, hogy a nyelvvizsgával rendelkezők továbbra

⁶ Míg például az 1990/91-es tanévben a nappali tagozatra jelentkezők átlagosan 36,0%-a nyert felvételt, s még 1995/96-ban is alig 40% felett volt ez az arány, addig 2001-ben már 60% volt a felvettek aránya, ami az évtized során tovább nőtt: 2008-ban a nappali tagozatos, alap- vagy osztatlan képzésre jelentkezők felvételi aránya átlagosan 77,4% volt. (Az átlagos felvételi arány azonban még ennél is magasabb volt, de a korábbi évekkel való összehasonlíthatóság kedvéért a felsőfokú szakképzés létszámait nem vettük figyelembe.)

is jóval előnyösebb helyzetben vannak. Mindez áttételesen a társadalmi szelekció hatását is mutatja a nappali tagozaton, lévén, hogy a nyelvvizsga megszerzése igen sok esetben nem kizárólag az iskolarendszer „eredménye”, hanem a család kulturális és anyagi státuszával is összefüggésben van.

A közép- vagy felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők aránya*

* 2007-2009: a mesterképzés adatai nélkül

Forrás: OFIK adatbázis

A 2001/2002-ben első évesek körében végzett hallgatói vizsgálat⁷ eredményei azt mutatják, hogy a nappali tagozatra egyetemi képzési szintre bekerülők másfélszer gyakrabban érkeztek 6 vagy 8 osztályos gimnáziumból (16,6%), mint a főiskolai szinten továbbtanulók (10,7%), s míg az egyetemi szintű képzésben a szakközépiskolások aránya 21,5% volt, addig a főiskolai képzésben 42,9%. További különbség volt megfigyelhető képzési területek szerint is: a gimnáziumok, ezen belül a 6 és 8 osztályos gimnáziumok végzettjei az átlagosnál sokkal gyakrabban tanultak a bölcsészképzésben, a természettudományi és a jogi képzésben, illetve az egészségügyi, ezen belül az orvosképzésben, míg a szakközépiskolai végzettségűeket az agrárképző intézmények, a műszaki képzés, a szociális képzési területek, illetve a tanító és óvodapedagógus képzések fogadták az átlagosnál magasabb arányban.

⁷ A kutatás az Oktatókutató Intézetben készült 4 562 fő megkérdezésével, Gábor Kálmán vezetésével. A nappali tagozatosok száma a mintában 2 873 fő volt.

A bolognai képzési szervezetre való áttérés ugyan elvben a korábbi egyetemi-főiskolai dichotómia szerinti összehasonlítást nem teszi indokolttá, ugyanakkor egyes vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy az intézmény megválasztásakor – azonos képzési területek, illetve alapszakok esetében – továbbra is tetten érhető ez a fajta szelekció. Az intézmény megválasztása tehát ebben a tekintetben tudatos döntés eredménye, amennyiben a mesterszakon továbbtanulni szándékozók eleve előnyben részesítik az egyetemeket, az egyetemi képzési hagyománnyal bíró intézményeket. Ezt megerősítik azok a kutatási eredmények, amelyeket 2008-ban, a bolognai képzési rendszer kísérleti évfolyamán (2005/2006-ban) tanulmányaikat megkezdők körében végeztünk. A végzés előtt álló fiatalok túlnyomó többsége úgy válaszolt, hogy nem elégedne meg a BSc végzettséggel, jöllehet a mesterszakra való belépést nem feltétlenül a végzés után közvetlenül időzítik. A mesterszakra való továbblépési szándék gyakrabban jellemezte az egyetemek alapszakosait, mint a főiskolákon tanulókat, amelyben az egyéni ambíciók mellett nyilvánvalóan az adott intézményre jellemző egyetemi hagyománynak is szerepe van.

A vizsgálat ugyanakkor egy másik jelenségre is felhívta a figyelmet, mégpedig a kredit teljesítésben való elmaradásra. A tanulmányaikat egyidejűleg (2005 őszén) elkezdők 24,4%-a jelezte, hogy 2009 januárjában végez, további 25,5% volt azoknak az aránya, akik 2009 júniusát adták meg időpontul. A lemaradások ellenére a többség azonban biztos volt abban, hogy el tudja majd végezni a megkezdett tanulmányokat, vagy legalábbis erősen valószínűsítette. Bár összességében a hallgatók 19,2%-a jelezte, hogy jelentkezett valamilyen mesterképzésre, de amennyiben csak azokat nézzük, akik jelezték, hogy az adott félévben végezni fognak, akkor 73,1% ez az arány, s megfigyelhető, hogy az egyetemen (itt elsősorban a BME volt érintett) a jelentkezők aránya sokkal magasabb volt, mint a többi intézményben.

Az Educatio Nonprofit Kft. 2009 tavaszán végzett felmérése is azt mutatja, hogy az első diploma megszerzése után a legtöbben (41,9%) tovább szeretnének lépni a mesterképzésre (MSc/MA). Átlag feletti a mesterképzést választók aránya a természet- és társadalomtudományi, művészetközvetítői, bölcsészettudományi, informatikai és műszaki területek hallgatói körében⁸.

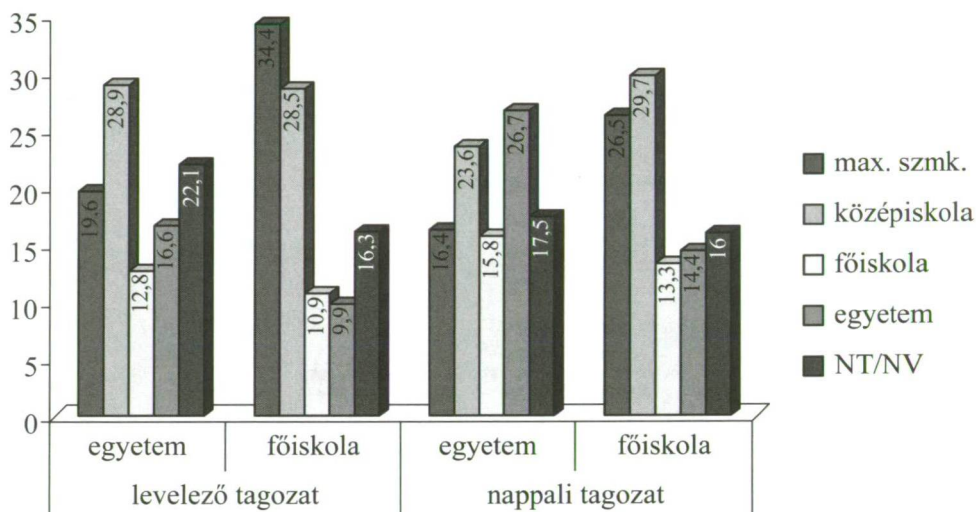
A HALLGATÓK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE

A társadalmi szelekció érvényesülésére utalnak azok a korábbi vizsgálatok, amelyek a felvettek családi hátterét vizsgálják. A 2001/2002. tanévben végzett vizsgálat eredményei szerint társadalmi státuszukat tekintve előnyösebb helyzetben vannak a nappali tagozatosok, az államilag finanszírozottak, valamint a képzési szint szerint az egyetemisták, ami erőteljes szelekcióra utal. Nappali tagozaton minden ötödik

⁸ A kutatás eredményeinek ismertetését lásd az alábbi weboldalon: http://www.felvi.hu/diploman_tul/elethelyzet/frissdiplomas_elethelyzet/strategiak_diploma_utan

hallgató apja végzett egyetemet és csaknem minden negyedik szakmunkásképzőt, míg levelező tagozaton szakmunkásképzőt végzett apa gyermeke csaknem minden negyedik, egyetemet végzett apáé pedig minden tizedik hallgató. Az egyetemi és főiskolai képzettségi szint összehasonlításakor is azt tapasztaltuk, hogy a 2001/2002. tanévben elsős egyetemisták apjának alig több, mint egytizede, a főiskolások apjának egyötöde rendelkezett szakmunkás képzettséggel.

A hallgatók apjának iskolai végzettsége az intézmény típusa szerint (2001)

Forrás: Elsőéves hallgatók vizsgálata (2001/2002. tanév) Kutatásvezető: Gábor Kálmán

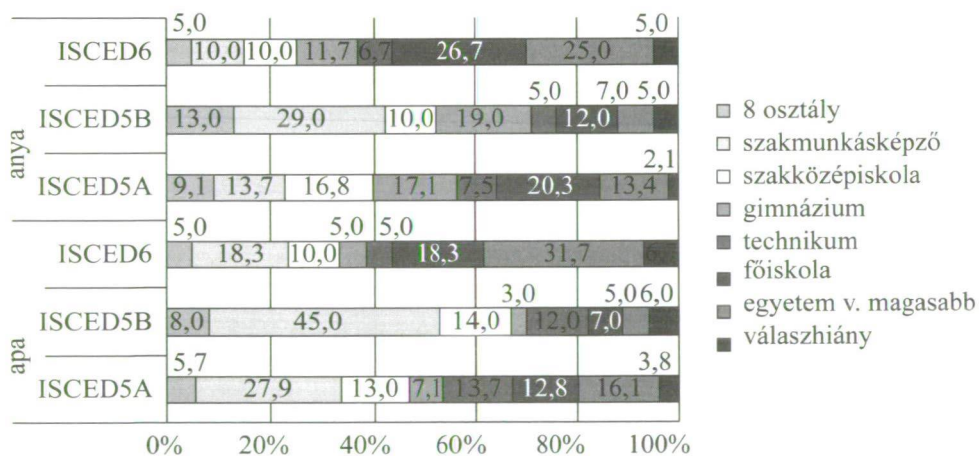
A bolognai rendszerű képzésben részt vevő hallgatók vonatkozásában még nem készült átfogó felmérés, a kísérleti évfolyam hallgatói körében készült kutatás 2006-ban viszont azt mutatta, hogy még a viszonylag homogénnek mondható műszaki-informatikai szakcsoporton belül is differenciálódás figyelhető meg intézményenként és szakonként (pl. a szülők iskolázottsága, a nyelvvizsga megéléte és a középiskola típusa szerint). Az is kimutatható volt, hogy a BSc szak utáni továbbtanulási elképzelések is szorosan összefüggenek a szülők iskolázottságával, s mindezeket az eredményeket a 2008-ban megismételt követő vizsgálat eredményei is megerősítik.

A tagozat és képzési szint szerinti eltérések meglétét igazolják annak a vizsgálatnak az eredményei is, amelyet két nagy egyetemen folytattunk 2009 tavaszán.⁹

⁹ A vizsgálat az Eurostudent elnevezésű európai koordinációjú felmérés próba-adatfelvétele volt, s két nagy egyetem hallgatóira terjedt ki, 1884 hallgató online lekérdezésével. Bővebben a felmérésről a Felsőoktatási Műhely 2009/2. számában, a próbavizsgálat eredményeiről a BCE NFKK Füzetek 2009/2. számában olvashat.

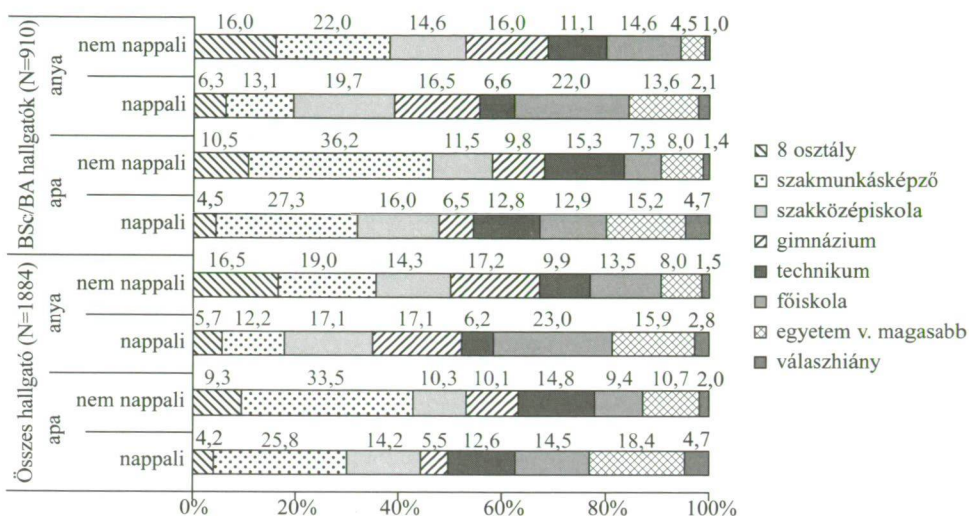
Az eredmények azt mutatják, hogy a levelező tagozatos hallgatók jellemzően alacsonyabb iskolai végzettségű családokból jönnek, s ez még akkor is igaz, ha ugyanannak a képzési szintnek a hallgatóit nézzük (tehát pl. a BSc/BA képzési szinten tanuló hallgatókat). A nemzetközi adatok is azt mutatják, hogy a legtöbb országban a magasabb státuszú szülők gyermekeinek nagyobb esélyük van bejutni a felsőoktatásba, azaz a főiskolai-egyetemi képzésben részt vevő hallgatók szüleinek iskolai végzettsége kedvezőbb, mint a szülők életkorának megfelelő életkori csoportokban általában megfigyelhető. Ugyanez igaz akkor is, ha a szülők foglalkozási jellemzőit vizsgáljuk, a kékgalléros és a fehérgalléros munkaköröket megkülönböztetve. A nemzetközi adatok azt is mutatják, hogy a társadalmi szelekció nem egyszerűen a férőhelyek számának kérdése. Az expanzió önmagában nem feltétlenül csökkenti a társadalmi szelekciót, ráadásul a középfokú oktatás rendszere és a felsőoktatásba való bejutás esélyei szorosan összefüggnek: úgy tűnik, hogy minél szelektívebb egy ország középiskolai rendszere, annál alacsonyabb az alsó társadalmi rétegekből érkezők aránya.

A szülők legmagasabb végzettsége képzési szint szerint (Eurostudent próba adatfelvétel 2009, N=1884)

* ahol az ISCED5A az elméleti megalapozottságú programokat, az ISCED5B a gyakorlat-orientált, szakma specifikus képzési programokat, az ISCED6 szint a tudományos fokozat megszerzését lehetővé tévő programokat jelenti

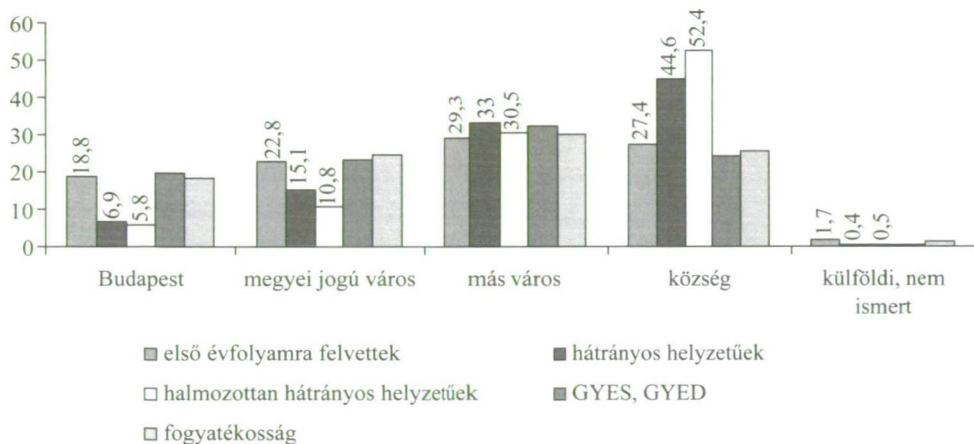
A szülők legmagasabb végzettsége tagozat szerint (Eurostudent próba adatfelvétel 2009, N=1884)

Ugyancsak érdemes még szót ejteni a területi szelekcióról, ami alapján élesen elkülönülnek a fővárosi és vidéki egyetemek, míg az előbbieket országos, az utóbbiak túlnyomórészt szűkebb – megyei illetve regionális – merítési bázisúak. A hallgatók oldaláról vizsgálva a kérdést, megfigyelhető, hogy a falusi fiatalok létszamarányaiknál kisebb arányban vesznek részt a felsőoktatásban. Ennek oka azonban az oktatás alacsonyabb szintjein keresendő, hiszen a 18-24 éves korosztályt tekintve a községekben élők körében mindössze 39,7% az érettségizettek aránya, szemben a városiak 61,1%-ával (KSH 2005). Ráadásul a felsőoktatásba községekben jelentkezők középfiskolai előképzettségét is nagyobb arányban adja a szakközépiskola, mint a városi fiatalok esetében. Mindez arra utal, hogy a községekben érkezőknek jelentős hátrányt kell leküzdeniük a felsőfokú tanulmányokra való jelentkezés során, ami különösen a magas presztízsű, népszerű szakokra való bejutás esélyét rontja. Mindezekkel azonban a jelentkezők számolnak, s felvételi sikerességük záloga, hogy gyakrabban adják be jelentkezésüket olyan képzési területekre (műszaki, agrár, pedagógusképzés), illetve olyan intézményekbe (főiskolák, vidéki egyetemek főiskolai karai), ahová könnyebb a bejutás.

A községekben lakók hátrányának enyhítését is jelentheti a felvételi rendszer azon módosulása, amely a hátrányos helyzetű fiatalokat segíti többletpontok révén. A jelentkezési adatok ugyanis azt mutatják, hogy a hátrányos helyzetet, illetve a halmozottan hátrányos helyzetet sokkal gyakrabban jelölték meg a felvételi lapon a községekben és a nagyközségekben élők, míg a GYED/GYES és a fogyatékoság esetében településtípusok szerinti különbség nem látszik. A településszint szerinti eltérések mellett a regionális különbségek is számottevőek.

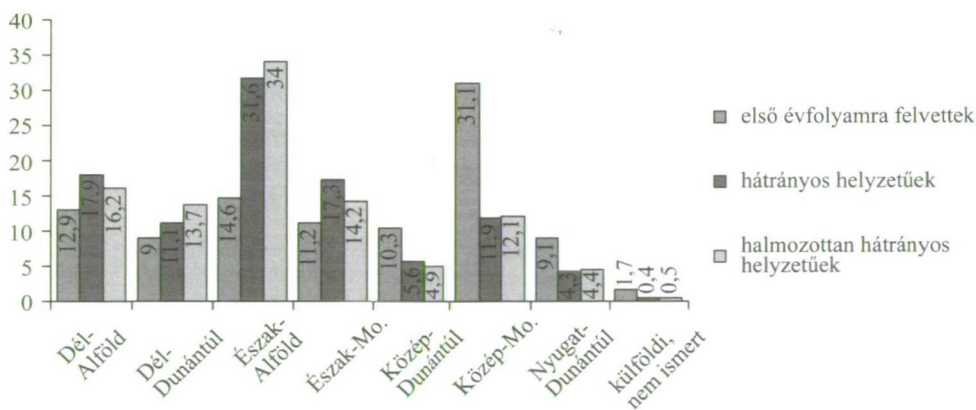
A 2009-ben felvettek a lakóhely településtípusa szerint *

* a 2009-ben alap-, osztatlan-, felsőfokú szakképzésre felvettek körében

Forrás: OFIK adatbázis

Regionális egyenlőtlenségek (a 2009-ben felvettek megoszlása)*

Forrás: OFIK adatbázis

* az alap-, osztatlan képzésre és a felsőfokú szakképzésre felvettek körében

ÖSSZEGZÉS

A felsőoktatásban végbement expanzió egyfelől az esélyek növekedéséhez vezet, például növekszik az alacsonyan iskolázott, és falusi környezetből jövő fiatalok aránya, másrészt ugyanakkor nem szüntette meg a hozzáférésben mutatkozó egyenlőtlenségeket. Az esélyek növekedése mellett figyelemre méltóak a belső

differentiálódás jelei, így egyes hallgatói csoportok eltérő származási különbsége. A 2005/2006-os tanévben az elsőéves BSc hallgatók apjának mintegy harmada rendelkezett főiskolai és egyetemi diplomával, az elsős orvostanhallgatóknak viszont több, mint kétharmada. Az elmúlt időszakot vizsgálva hangsúlyozni kell, hogy a felsőoktatási expanzió nem oldotta meg, sőt relatíve növelte a távolságot a kevésbé iskolázatlan háttérű, rossz anyagi helyzetű, rossz munkaerő pozícióban levő (munkanélküli) családi háttérből és jó családi háttérből jövők között. Fennmaradtak a területi különbségek, ezen belül is igen markánsan jut kifejeződésre a falu és város különbsége, amely növeli a különbséget a fővárosi és vidéki felsőoktatási intézmények között is. A hátrányok a felsőoktatásban összefüggnek a középiskolai egyenlőtlenségekkel is. Hangsúlyozni kell azt is, hogy ma már nagyon sok esetben nem a bemenetkor, hanem a felsőfokú intézmények differenciálódásában jelennek meg a hátrányok. A bolognai folyamat érvényre jutásával pedig feltehetően a mesterképzésbe, PhD képzésbe való átmenetre tolódik a szelekció, illetve még inkább a munkaerőpiacra való kimenet során mutatkozik meg. A bolognai folyamattal a hagyományos társadalmi különbségek új köntösben jelenthetnek meg.